

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבעי

פרשת ויגש, תשס"ה
מספר 579מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"כל הנפש לבית-יעקב הבאה מצרימה שבעים"

פרשתנו עוסקת בירידת יעקב ובניו מצרימה, ובכך מתחילה הגלות הראשונה, כפי שמתואר בברית בין הבתרים: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בר' טו: יג). במאמר זה נתייחס לשתי שאלות:

- מי הם שנמנו ברשימת היורדים למצרים, ומי לא נמנו?
- מה היה מספרם הכולל של יורדי מצרים?

כפי שיתברר בהמשך, קשורות שתי השאלות זו בזו, שכן מצאנו בכתובים המתייחסים למספר הבאים למצרים שני מספרים שונים: 66 ו-70, ובספרות חז"ל מצויים לבד משני המספרים האלה עוד חישובים אחרים. א. בראש הרשימה השמית המפורטת שבפרשתנו, מספרת התורה: "ויבאו מצרימה יעקב וכל זרעו אתו: בניו ובני בניו אתו, בנתיו ובנות בניו וכל זרעו הביא אתו מצרימה" (מו: ו-ז), כלומר, יעקב וכל בני משפחתו ירדו מצרימה, לא נותר מהם איש בארץ כנען. אולם בנו אהובו של יעקב, יוסף, לא היה עמו לאחר שנמכר לעבד במצרים. גם הוא, כשאר בני יעקב, נשא אישה והוליד בנים, אך ברור שהללו לא נמנו בין יורדי מצרים. ביחס לנשות בני יעקב, שככל הנראה גם הן ירדו עם בעליהן ובניהן מצרימה ("ואת טפם ואת נשיהם", מו: ה), צויין בכתוב, אחר שכל יורדי מצרים פורטו בשמותיהם: "מלבד נשי בני יעקב" (שם: כו). כלומר, נשים אלו אינן מנויות כאן ואינן נמנות בתוך המספר המסכם. נראה שהסיבה לכך היא שהן לא היו "יוצאי ירך יעקב", ומוצאן ככל הנראה היה נכרי, מעמי כנען, כפי שבאר בעל מדרש "שכל טוב"¹. גם נשותיו של יעקב, אימהות השבטים, לא נמנו בין יורדי מצרים, אף על פי ששמותיהן הוזכרו (בפס' טו-כה) כאימהות לבניהן, בני יעקב. סיבת אי הזכרתה של רחל, אימם של יוסף ובנימין, ברורה, שכן רחל מתה שנים רבות לפני ירידת יעקב מצרימה. יש מקום לשער ששמותיהן של לאה, זלפה ובלהה לא נזכרו, משום שאף הן כבר לא היו בחיים בעת הירידה למצרים, כפי שכתוב גם במדרש. ואכן, בתחילת הסיפור על ירידת יעקב למצרים לא נאמר: "ויקח את נשיו". רק לפי "פרקי דר' אליעזר" (תחילת פרק לט) לקח יעקב את נשיו עמו למצרים, אף שהדבר לא פורש במקרא. לפי מסורת מדרשית אחרת לא נותרה מהן בחיים אלא בלהה בלבד, וזו ככל הנראה באה עם יורדי מצרים.

באשר ליעקב עצמו, לפי ראב"ע הוא כלול במספר המסכם את רשימת הבאים מצרימה "שבעים", ואכן כך גם עולה מפתיחת ספר שמות: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב", כלומר: עם יעקב, והכתוב מסכם: "כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש". ופירש ראב"ע ש"הכתוב לא חשש להוציא אחד מתוך שבעים" (ראה להלן הערה 2).

מבין בנותיו של יעקב, שנזכרו בראש הרשימה: "בנתיו ובנות בניו" (פס' ז), נמנתה בשמה רק דינה (פס' טו), "ובנות בניו" מיוצגות בשרח בת אשר (פס' יז) בלבד. מאזכור שמותיהן של שתי נשים אלו עולה,

¹ לשיטת המדרש שתאומות נולדו עם השבטים, והם נשאו אותן לנשים, נשאלת השאלה מדוע אין הכתוב מונה את התאומות בין היורדים למצרים? לכך מצאנו תירוץ בתורה שלימה (ע"ס כת"ב בגליון הפי' 'מושב זקנים'): "דלא מנה אותן [מפני] שנולדו ביחד זה עם זה", והתאום ותאומתו נחשבים כאחד.

² בין בני יהודה בן יעקב נמנו גם חצרן וחמול בני פרץ (פס' יב), והרב ד"ב טרייוויש בספרו "רביד הזהב" הביא חידוש (בשם המבי"ט), שמאזכורם של בני פרץ הנ"ל, שלא היו נכדיו של יעקב, אלא ניניו, ניתן להסיק להלכה שיש מקום להרחיב את הכלל "בני בנים הרי הם כבנים" גם לבני בניהם של הבנים.

שרשימתם של יורדי מצרים כוללת זכרים וגם נקבות, כמפורש פעם אחר פעם: "בנתיו ובנות בניו" (פס' ז) ושוב: "כל נפש בניו ובנותיו" (פס' טו), וזה שלא כבמרבית המפקדים במקרא, הכוללים זכרים בלבד. יש מקום להשערה, שאף שרק אלו נמנו בשמותיהן, היו ליעקב ולבניו בנות נוספות כפי שהנצי"ב כתב בפירושו "העמק דבר" לבר' מו:ז: "והפלא לומר שבני יעקב לא הולידו כולם רק זכרים ולא נקבות, אלא נראה דגם המה הולידו הרבה נקבות", אלא שבנות אלו לא נחשבו בין "שבעים נפש".³

בעלי המדרש הוסיפו לרשימת יורדי מצרים את **יוכבד בת לוי** (אימם של אהרן, מרים ומשה), שלא נזכרה כאן והוזכרה לראשונה בשמ' ו:כ. אף שיוכבד לא נזכרה במפורש בין יורדי מצרים, בעלי המדרש מצאו רמז לכלול אותה במניין, בסיכום של רשימת יורדי מצרים: "כל הנפש הבאה מצרימה שבעים" - מספר שאיננו תואם את הסיכום המפורט של הבאים, ושאלו: "ובפרטן אי אתה מוצא אלא שבעים חסר אחד!", והשיבו: "אלא זו יוכבד" (בבא בתרא שם).

דעה מקורית נוספת המבקשת ליישב את הקושי של אי התאמת מספרי הפרטים למספר הכולל שבעים, מצויה במדרש: "הקדוש ברוך הוא נכנס עמהם במנין, ועלו למספר שבעים, לקיים מה שנא' 'אנכי ארד עמך מצרימה' (לעיל פס' ד)" (פרקי דר"א פרק ל"ט). רעיון זה כבר הובע ע"י רשב"י במסכת מגילה כט, ע"א: "בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו - שכינה עמהן. גלו למצרים - שכינה עמהן", אלא ששם הסתמכו על מקור אחר.

ב. מה היה מספרם הכולל של היורדים למצרים?

בהתאם למפורש בשלושה מקומות בתורה, נראה שלכאורה אין לערער על המספר המקובל של יורדי מצרים - 70, כפי שנקוב בפרשתנו: "כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים" (מו:כז), וכן בשמות א:ה ובנאום משה בדברים י:כב. הרשימה המפורטת של יורדי מצרים בפרשתנו (בפס' ה-כז), מסתכמת ב-66.⁵ עליה יש להוסיף את יוסף ושני בניו (הנזכרים כבר בפס' יט-כ) אך גם אז לא יגיע הסיכום לשבעים. הפתרון הוא אפוא לצרף לנמנים גם את יעקב כפי שהוצע לעיל.

ואולם, לכאורה קיימת גם אפשרות אחרת, והיא לראות במספר 70 הנזכר כאן ובשני המקומות הנוספים במקרא, מספר נוסחאי, מספר עגול, כפי שראב"ע הציע בפירושו לפרשתנו בפס' כו.⁶ שכן מצאנו בהקשרים רבים ושונים במקרא את המספר 70 כמספר עגול, כמו "שבעים תמרים" שבני ישראל מצאו באילים אחר קריעת ים סוף (שמ' טו:כז), או "שבעים מלכים" שהיו מלקטים תחת שלחנו של אדוניבזק מלך בזק (שופ' א:ז), או "שבעים בנים יצאי ירכו" של גדעון (שם ח:ל),⁷ ועוד. כל אלה כוונתם לבערך שבעים, ולא למספר מדויק. כך גם בענייננו ביחס לרשימת יורדי מצרים: אפשר להתייחס למספר זה כאל מספר עגול.⁸

פרשני הסוד הלכו בדרך שונה לחלוטין, וגילו חשיבות מיוחדת במספר 70. לפי המהר"ל (שאת שיטתו נציג בהמשך), ואף לשיטת הנצי"ב, יובן מנין בני ישראל היורדים מצרימה על סמך הפסוק שבשירת משה (דב'

³ על הכתוב: "ויקמו כל בניו וכל בנותיו" (לז:לה) מביא רש"י את דברי המדרש: "אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט", וכן את הפירוש המדרשי המשלים, שהביטוי "בנותיו" מכוון גם לכלותיו, וכן פירש גם הרד"ק.

⁴ פעם נוספת בבב' כו:נט: "יוכבד בת לוי אשר ילדה אתה ללוי במצרים". הציון "במצרים" עשוי להדגיש שאכן יוכבד נולדה במצרים, ועל פי המסורת המדרשית הייתה הורתה של יוכבד בדרך "ולידתה בין החומות" (בבא בתרא כג, ע"ב ומקבילות). ר' חיים ז' עטר בפ"י על אתר דחה את הפירוש הדרשני הזה והקשה ש"לא היתה ראויה להימנות בכניסתם" למצרים, כי הייתה "צריכה ל' יום כדי שתצא מכלל נפל!". על עצם תעוזתו לדחות את מדרש חז"ל, כתב בעל "אור החיים": "ולא יקשה בעיניך שיהיה פירושו הפך דברי חז"ל... כי בפשטי התורה, שאין הלכה יוצאת מהם, רשות נתונה לתלמיד ותיק [לחלוק ו]לחדש".

⁵ ויש להעיר שסיכום זה נובע מצירוף צאצאיהן של 4 נשותיו של יעקב באופן זה: בני לאה - 33, בני זלפה - 16, בני רחל - 14 בהפחת יוסף ושני בניו (פס' כז), ובהוספת 7 בני בלהה. אך קשה לקבל את הסיכום הכללי, שכן המספר הנקוב של בני לאה: 33, איננו תואם את הפירוט של הנמנים בפרשה. מפרשי המקרא הציעו פירושים שונים כדי "למצוא" את החסר, כגון בהוספת יוכבד, או בצירופו של ליעקב עצמו למניין.

⁶ א. וכך כתב ראב"ע: "ואם טען טוען ויאמר: כי הנה כתוב ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש' (ויעקב איננו מ"יצאי ירכו" של עצמו!) - דע כי הכתוב לא חשש להוציא אחד משבעים... כי לא הלך הכתוב כי אם אחר הרוב". ב. גם רמב"ן אימץ שיטה זו של "עגול" מספרים, כפי שכתב בהשגותיו על ספר המצוות של רמב"ם בשורש א': "מנהג חכמים בתלמוד וגם בתורה ובנביאים כן, שלא יחוש להוציא דבר אחד מן הכלל, וידברו על הרוב". בין דוגמאותיו לתופעה שגם במקרא הכתוב מדבר בהכללה, "על הרוב", ואינו חושש ל"דבר אחד", לפריט אחד או שנים, הוא מביא את פסוקנו על 70 יוצאי ירך יעקב. גם ר"י מטראני בפ"י לתורה, בראש פ' נח, כתב: "דרך המקרא לתפוס מנין שלם, אף אם יחסרו או יותירו אחדים".

⁷ המספר 70 ביחס לבני גדעון נזכר בעוד שני מקומות בספר שופטים. הכתוב מספר על אבימלך שהרג את אחיו "בני ירבעל שבעים איש... ויותר יותם בן ירבעל" (שם ט:ה). פעם נוספת נזכרו 70 בני גדעון, בדברי יותם: "ותהרגו את בניו שבעים איש על אבן אחת" (שם, שם יח). ודוק: אם מספר בני גדעון היה 70, במדויק, ואחד מהם, יותם, הצליח להימלט מן הטבח, הרי שאבימלך רצח 69 איש ולא 70. ולחילופין: אם אבימלך רצח 70 איש, הרי שלגדעון היו בתחילה 71 בנים.

⁸ כפי שכבר הערנו לעיל, הסיכום של בני לאה בפס' טו: "שלושים ושלוש" איננו עולה בקנה אחד עם החישוב האריתמטי, שלפיו מניינם הוא 32 בלבד, ובמגמה לפתור קושי זה הוצע ע"י בעלי מדרש, ובעקבותיהם פרשנים שונים, להוסיף לנמנים בשמותיהם את יעקב, שלא היה וגם זלפה שפחתה ילדו לו את בניהם.

לב:ח): "בהנחל עליון גוים / בהפרידו בני אדם / יצב גבולות עמים / למספר בני ישראל", על פי תרגומו של יונתן: "אקים תחומי אומיא בסכום מנין שובעין נפשא דישראל דנחיתו למצרים". כלומר, הציב גבולות לאומות בסכום מספר שבעים נפש של ישראל שירדו למצרים. וזה ביאורו של הנצי"ב (בפי' "העמק דבר" לדברים שם): "כמו בדור הראשון של אומות העולם שהיו רק שבעים שרים מחולקים, כך היו בישראל שבעים נפש במצרים, גדולי המעלה... וכמו שאחר כך נעשו שבעים גויים, כן אחר כך במדבר נתחלקו לשבעים משפחות".

המהר"ל בספרו "גבורות ה'" עמד על הזיקה בין ישראל לעמים, הנרמזת בשירה האזינו על "גבולות עמים", שהם כ"מספר בני ישראל". לדעתו יש חשיבות מיוחדת למספר 70, שהוא מספרו של "עם בני ישראל" בעת התהוותו במצרים ("בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה"), שאז התחיל העימות בין ישראל לאומה המצרית הגדולה, המייצגת את 70 האומות, ואכמ"ל.⁹

ל ס י כ ו ם : מספר היורדים מצרימה עם יעקב עפ"י הזמנת יוסף, גבוה בהרבה מ-70 נפש. בין יורדי מצרים היו גם נשים: בנות יעקב האנונימיות, מלבד דינה, וכן נשותיהם של בני יעקב. במקורות המקראיים המדברים בירידה זו נקוב תמיד המספר "שבעים", לא כמספר אריתמטרי של סיכום מספר היורדים, אלא בהיותו מן המספרים המובחרים, הכפולה של עשר למספר המקודש שבע. מסתבר שמספר זה נרמז גם בשירת "האזינו": "למספר בני ישראל", שהוא גם מספרן של אומות העולם אחרי המבול בעת "הפרידו בני אדם".

שמואל הכהן
ירושלים

⁹ דברי המהר"ל בנושא זה נכתבו בסוף ספרו "גבורות ה'" (בהלכות יין נסך ואיסורו) ולשיטתו המספר 70 מורה על "מדריגה עליונה פנימית", ולכן ראוי מספר זה להתחלה, הן ל-70 האומות בדור הפלגה והן ביסודו של עם ישראל: 70 נפשות של בית יעקב.